Ilmiy tadqiqotlar va ularning yechimlari jurnali
Aoka guvohnoma № 323759 ISSN: 3060-4818

ИШЧАНЛИК ОБРЎСИНИ ҲИМОЯ ҚИЛИШГА ОИД ФУҚАРОЛИК ҲУҚУҚИЙ МУНОСАБАТЛАР

Эргашев Бахтиёр Ортиқ ўғли
ИИВ Академияси мустақил изланувчиси
https://doi.org/10.5281/zenodo.20070235

Аннотация: Мақолада шахснинг ишчанлик обрўсини ҳимоя қилишга оид фуқаролик ҳуқуқий муносабатлар таҳлил қилинган. Шу муносабатлар номоддий манфаат эгаси ва ҳуқуқбузар ўртасида тухмат, ҳақорат ва ишчанлик обрўсини камситувчи маълумотлар тарқалганда юзага келади. Мақолада ушбу муносабатларнинг ҳуқуқий мазмуни, субъектив ҳимоявий ҳуқуқ ва тарқалган маълумотларни рад этиш мажбурияти, шунингдек уларни ҳимоя қилишда қонуний ва профилактик механизмлар қамраб олинади.

Таян иборалар: ишчанлик обрўси, номоддий манфаат, субъектив ҳимоявий ҳуқуқ, фуқаролик ҳуқуқий муносабат, тухмат ва ҳақорат, тарқалган маълумотларни рад этиш, қонуний ҳимоя механизмлари

Аннотация: В статье анализируются гражданско-правовые отношения, связанные с защитой деловой репутации лица. Эти отношения возникают между обладателем нематериальных благ и нарушителем права при распространении порочащих, клеветнических и компрометирующих деловую репутацию сведений. Рассматриваются юридическое содержание таких отношений, субъективное охранительное право и обязанность опровержения распространенной информации, а также правовые и профилактические механизмы защиты**.**

Ключевые слова: деловая репутация, нематериальные блага, субъективное охранительное право, гражданско-правовые отношения, клевета и оскорбление, опровержение распространенных сведений, правовые механизмы защиты

Annotation: The article examines civil law relations concerning the protection of an individual’s professional reputation. These relations arise between the owner of intangible benefits and the offender when spreading defamatory, slanderous, or reputation-damaging information. The study addresses the legal content of these relations, the subjective protective right, the obligation to refute disseminated information, and legal as well as preventive mechanisms for protection.

Keywords: professional reputation, intangible benefits, subjective protective right, civil law relations, defamation and insult, refutation of disseminated information, legal protection mechanisms

Ҳозирги замон ижтимоий-иқтисодий муносабатларнинг ривожланиши шароитида ишчанлик обрўсини ҳимоя қилиш масаласи алоҳида аҳамият касб этмоқда, чунки бозор иқтисодиёти шароитида рақобат кучайиши, ахборот технологияларининг жадал ривожланиши ва интернет тармоқларининг кенг қўлланилиши натижасида нафақат бизнес субъектлари бадки давлат хизматчиарининг ҳам ишчанлик обрўси ва яхши номига путур етказувчи ҳолатлар тобора кўпайиб бормоқда.

Ишчанлик обрўси тушунчаси нафақат тижорат субъектларига, балки давлат хизматчиларининг касбий фаолиятига ҳам тегишли бўлиб, давлат бошқаруви тизимида хизмат қилувчи мансабдор шахсларнинг касбий обрўси ва ишончлилиги давлат ҳокимияти институтларига бўлган жамоат ишончининг асосий мезони ҳисобланади.

Давлат хизматчисининг касбий обрўси унинг лавозим вазифаларини бажаришдаги холислиги, малакаси, ахлоқий қоидаларга риоя қилиши ва фуқароларга хизмат кўрсатишдаги сифатига асосланган ижтимоий баҳо бўлиб, бу обрў бир томондан шахсий хусусиятларга, иккинчи томондан эса бутун давлат аппаратининг самарадорлигига бевосита таъсир кўрсатади.

Тижорат ташкилотларининг ишчанлик обрўси билан қиёсланганда, давлат хизматчиларининг касбий обрўси янада кенгроқ ижтимоий аҳамиятга эга, чунки уларнинг фаолияти миллионлаб фуқароларнинг ҳуқуқ ва манфаатларига тааллуқли бўлиб, давлат органларига бўлган ишонч даражасини белгилайди ва ниҳоятда сиёсий барқарорликка таъсир этади.

Давлат хизматчисининг касбий обрўсига путур етказувчи ҳаракатлар, масалан, коррупцион жиноятлар, лавозимдан суиистеъмол қилиш, мансабий вазифаларини лоқайдлик билан бажариш, фуқаролар билан ноодобона муомала қилиш каби ҳолатлар нафақат конкрет шахснинг, балки бутун давлат тизимининг обрўсига салбий таъсир кўрсатади ва халқнинг давлат институтларига бўлган ишончини пасайтиради. Шу боис ишчанлик обрўсини ҳимоя қилиш ва мустаҳкамлаш замонавий давлатчилик тизимининг устувор вазифаларидан бири ҳисобланади ҳамда ушбу йўналишда илмий тадқиқотлар олиб бориш зарурлиги кўрсатади.

Р.О. Халфина тўғри қайд этганидек, “ҳуқуқий муносабат тушунчасига оид баҳслар баъзан терминологик характерга эга бўлиб, баъзан эса алоҳида тадқиқотчиларнинг қарашларидан келиб чиқади”[1]. Машҳур ҳуқуқ назариячиси Е.Б. Пашуканис ёзган: “Ҳуқуқий муносабат – ҳуқуқий тўқиманинг асосий ҳужайраси бўлиб, фақат шу ерда ҳуқуқ ўз ҳақиқий ҳаракатини амалга оширади. Қонун нормалари жамланмаси сифатида ҳуқуқ эса, шунга қарамай, фақат тирикликдан маҳрум абстракциядан бошқа нарса эмас”[2]. А.В. Мицкевич фикрига кўра, “энг кенг маънода ҳуқуқий муносабатлар деб, жамиятда ҳуқуқнинг амал қилишига боғлиқ бўлган барча муносабатларни айтиш мумкин”[3]. Ҳуқуқий муносабатлар орасида эса фақатгина фуқаролик-ҳуқуқий муносабатлар “нормал” муносабатлардир. Яъни фуқаролик-ҳуқуқий муносабатлар бир-бирига бўйсуниш тамойилига асосланмаган, эрк-ирода ва хоҳишга таянган, мажбурлаш ва тайзиқдан холи бўлган ҳолда вужудга келадиган муносабатлардир[4].

Фуқаролик ҳуқуқий муносабат – ҳуқуқий муносабатлар турларидан бири ҳисобланади. Ҳуқуқ нормаси фақат ҳуқуқий муносабат доирасидагина ишлай бошлайди ва амалга ошади. Шу боис, Г.Ф. Шершеневичнинг фикри билан рози бўлмаслик мумкин эмас, у диққатни шунга қаратган эдики: «Ҳаётнинг бутун намоёнидан ажратилган хусусий ҳуқуқий муносабат ҳуқуқ ва

[1] Халфина Р.О. Общее учение о правоотношении. М., 1974. С. 10..

[2] Пашуканис Е.Б. Избранные произведения по общей теории права и государства. М., 1980. С. 78. 3

[3] Мицкевич А.В. Правовые отношения в советском обществе // Общая теория советского права. М., 1966. С. 277

[4] Зокиров И.Б.. Фуқаролик ҳуқуқи: Дарслик. I қисм. Масъул муҳаррир: Ҳ.Раҳмонқулов: Қайта ишланган ва тўлдирилган бешинчи нашр. –Т.: ТДЮИ нашриёти, 2009. Б.231

мажбуриятнинг ҳуқуқий фактга асосланган мувофиқлигини ифодалайди, улар шахслар ўртасида ўрнатилади»[5].

Ю.К. Толстой ҳуқуқий муносабатларни «ҳуқуқ нормаси билан назарда тутилган ҳуқуқий фактларнинг содир бўлиши натижасида юзага келадиган махсус идеологик муносабатлар, яъни ҳуқуқ нормаси орқали ҳақиқий ижтимоий муносабатларни тартибга солувчи муносабатлар»[6] деб таърифлаган.

С.С. Алексеев эса таъкидлаган: «Ҳуқуқий муносабатлар – бу субъектив ҳуқуқ ва мажбуриятлар мавжуд бўладиган шаклдир. Улар ҳуқуқнинг муайян шахсларга нисбатан амал қилишига хизмат қилувчи асосий қувват механизми вазифасини бажаради»[7].

«Фуқаролик ҳуқуқи» дарслиги муаллифлари фуқаролик ҳуқуқий муносабат тушунчасини қуйидагича изоҳлайди; фуқаролик-ҳуқуқий муносабат деб, юридик жиҳатдан тенг бўлган шахслар ўртасида бўладиган ва фуқаролик-ҳуқуқий нормалар билан тартибга солинадиган ижтимоий муносабатга айтилади. Шахслар (фуқаролар ва ташкилотлар, шунингдек давлат) ўртасида тузиладиган олди-сотди, маҳсулот етказиб бериш, бирор-бир ишни бажариш, ижара, қарз тўғрисидаги шартномалар фуқаролик-ҳуқуқий муносабатлар жумласига киради.

Фуқаролик-ҳуқуқий муносабат фуқаролик ҳуқуқи предмети доирасида субъектларнинг фуқаролик қонунчилиги билан тартибга солинадиган мулкий ва шахсий-номулкий муносабатлари натижасида юзага келади.

Бошқа фуқаролик-ҳуқуқий муносабат ҳам ҳуқуқий муносабатлар сингари учта мустақил элементдан – ҳуқуқий муносабат субъектлари, мазмуни ва объектларидан иборатдир.

Ўзбекистон Республикаси ФКнинг 2-моддаси 2-қисмига мувофиқ, фуқаролар, юридик шахслар ва давлат фуқаролик қонун ҳужжатлари билан тартибга солинадиган муносабатларнинг иштирокчилари бўладилар. Бу уччала субъект ҳам фуқаролик ҳуқуқида бир-бири билан тенг ҳуқуқли иштирокчи сифатида кўрилади ва биридан иккинчиси устун ҳисобланмайди.

Фуқаролик-ҳуқуқий муносабатнинг мазмунини шу муносабатда қатнашувчи шахсларнинг субъектив ҳуқуқлари ва бурчлари ташкил этади.

Фуқаролик-ҳуқуқий муносабатнинг объекти деб, фуқаролик-ҳуқуқий муносабатда қатнашувчи шахсларнинг ҳаракатлари қаратилган ҳамда субъектив ҳуқуқлари ва мажбуриятлари белгиланган моддий ва номоддий неъматларга айтилади. Мулкий характерда бўлмаган шахсий ҳуқуқлар ФКнинг 100-моддасида кўрсатилган бўлиб, улар шахснинг номи, шаъни, қадр-қиммати, ишчанлик обрўси ва бошқа шахсларнинг мулкий характерда бўлмаган манфаатларини таъминлашга қаратилган ҳуқуқий муносабатларнинг объекти сифатида кўрилади[8].

Функционал-мақсадий белгисига кўра, фуқаролик ҳуқуқи нормалари регулятив ва ҳимоявий таъсир нормаларига бўлинади. Шу сабабдан фуқаролик ҳуқуқи предметига кирувчи ижтимоий

---

[5] Шершеневич Г.Ф. Учебник русского гражданского права (по изданию 1907 г.). М., 1995. С. 56.

[6] 2 Толстой Ю.К. Избранные труды о собственности и правоотношениях / сост. и вступ. статья А.А. Иванова. М., 2017. С. 159. Цит. по: Общая теория государства и права: в 2 т. Т. 2: Общая теория права. Л., 1974. С. 327–364 (автор главы – Ю.К. Толстой).

[7] 3 Алексеев С.С. Механизм правового регулирования в социалистическом государстве. М., 1966. С. 35

[8] Зокиров И.Б.. Фуқаролик ҳуқуқи: Дарслик. I қисм. Масъул муҳаррир: Ҳ.Раҳмонқулов: Қайта ишланган ва тўлдирилган бешинчи нашр. –Т.: ТДЮИ нашриёти, 2009. Б.231

муносабатлар ҳам икки турга ажратилади – регулятив ва ҳимоявий ҳуқуқий муносабатлар. Биринчиси субъектларнинг қонуний ҳаракатларидан юзага келади, иккинчиси эса давлат мажбурий чораларини қўллаш зарурати билан боғлиқ қонуний бўлмаган ҳаракатлардан пайдо бўлади.

М.М. Ненашев қайд этадики, регулятив ҳуқуқий муносабат иштирокчи шахслар манфаатларини қондиришга қаратилган; улар қонуний юридик фактларга асосланган ва мажбуриятли шахснинг бундай манфаатларни қондиришга қаратилган қонуний ҳаракатларини назарда тутади. Ушбу муносабатлар доирасида бузилиш содир бўлса, ҳимоявий ҳуқуқий муносабат юзага келади, унинг ядроси ва асосий тарафини эса ҳимоявий ҳуқуқ – муҳофаза қилиш ҳуқуқи ташкил этади[9].

М.М. Ненашев регулятив ҳуқуқий муносабатни иштирокчи шахсларнинг манфаатларини қондиришга қаратилган, қонуний юридик фактларга асосланган муносабат сифатида талқин қилади ва мажбуриятли шахснинг қонуний ҳаракатларини асосий мезон сифатида олади. Бу фикр ҳуқуқий назарияда муҳим аҳамиятга эга бўлса-да, уни такомиллаштириш учун қатор жиҳатлар инобатга олиниши мумкин.

Биринчи, регулятив ҳуқуқий муносабатнинг ривожланиши ва самарадорлиги фақат мажбуриятли шахснинг қонуний ҳаракатлари билан чекланиб қолмаслиги, балки ҳуқуқий муносабатнинг ижобий натижаларини таъминлайдиган субъектларнинг ҳам фаол иштироки ва ҳуқуқий маданияти билан боғлиқлиги эътиборга олиниши лозим. Масалан, фаолиятнинг қонунийлиги мижозлар ёки жамоатчилик тарафидан қабул қилиниши ва қўллаб-қувватланиши зарур.

Иккинчи, ҳимоявий ҳуқуқий муносабатнинг ривожланишини тушунишда, унинг ядроси сифатида фақат «ҳимоявий ҳуқуқ – муҳофаза қилиш ҳуқуқи»ни кўриш чекланган бўлиши мумкин. Чунки ҳимоявий муносабатда субсидиар элементлар ҳам мавжуд: масалан, суд орқали бартараф қилиш, компенсация талаб қилиш ёки профилактик қонуний чоралар қўллаш. Шу боис, ҳимоявий ҳуқуқнинг мазмунини кенгроқ ва динамик жиҳатлар билан талқин қилиш зарур.

Регулятив ҳуқуқий муносабат мутлақ ҳисобланади, чунки бу ерда фақат ҳуқуққа эга бўлган субъект индивидуализирланган, мажбуриятли тараф эса «ҳар ким» ҳисобланади. Бунинг аксича, нисбий ҳуқуқий муносабатда эса ҳар икки субъект алоҳида индивидуализирланган бўлади. Ҳимоявий ҳуқуқий муносабат эса ўз субъектлари билан тўлиқ аниқлангани сабабли нисбий муносабатларга мансубдир.

Ю.Н. Кархалевнинг фикрига асосланиб, биз қуйидагича хулоса чиқарамиз: шахснинг шаън, қадр-қиммат ва ишчанлик обрўсини ҳимоя қилиш бўйича ҳуқуқий муносабат – бу номоддий манфаат эгаси (кредитор) ва ҳуқуқбузар (мажбуриятли шахс) ўртасида тухмат ёки ҳақоратомуз маълумотлар тарқалганда юзага келадиган ҳуқуқий боғлиқликдир. Бу боғлиқликнинг мазмуни эса – ҳақоратловчи маълумотларни рад этишга оид субъектив ҳимоявий ҳуқуқ ва тарқалган маълумотларни рад этиш мажбуриятидан иборатдир[10]. Муаллифнинг фикри ҳуқуқий назарияда аниқ ва тушунарли бўлиб, субъектив ҳимоявий ҳуқуқ ва мажбуриятни аниқ белгилайди.

[9] Ненашев М.М. О соотношении регулятивных, охранительных и процессуальных правоотношений // Иски и судебные решения: сб. ст. / отв. ред. М.А. Рожкова. М., 2009. С. 228

[10] Кархалев Д.Н. Охранительное правоотношение по защите чести, достоинства и деловой репутации лица // Арбитражный и гражданский процесс. 2010. № 1.

Бироқ ушбу талқинни илмий жиҳатдан янада такомиллаштириш имкониятлари ҳам мавжуд. Биринчидан, Ю.Н. Кархалев масалани асосан тухмат ва ҳақоратга қаратган, лекин ишчанлик обрўсига таҳдид етказувчи бошқа ҳуқуқбузарлик ҳолатлари ҳам мавжуд (масалан, нотўғри маълумотлар тарқатиш, электрон платформада зарарли фикрлар), улар ҳам ушбу ҳуқуқий муносабат доирасига киради. Иккинчидан, ҳимоя механизмлари фақат субъектив ҳимоявий ҳуқуқ ва мажбурият билан чекланган ҳолда, қонуний ва профилактик чора-тадбирлар (суд орқали, медиа-реклама орқали рад этиш, шаънни тиклаш тадбирлари) инобатга олинмайди.

Шу билан бирга, Ю.Н. Кархалевнинг фикрида субъектив ҳуқуқнинг ижро қилиниши фақат тарқалган маълумотни рад этишга боғлиқлиги таъкидланган, аммо реал ҳаётда шаън ва ишчанлик обрўсини ҳимоя қилишда ижтимоий қабул қилиниши, оилавий ва касбий муҳитдаги таъсир ҳам муҳим омил саналади. Бу ҳуқуқий муносабатни кенгроқ, комплекс нуқтаи назардан таҳлил қилиш зарурлигини кўрсатади.

Назармизда, шахснинг шаън, қадр-қиммат ва ишчанлик обрўсини ҳимоя қилиш бўйича ҳуқуқий муносабат – бу номоддий манфаат эгаси (кредитор) ва ҳуқуқбузар (мажбуриятли шахс) ўртасида тухмат, ҳақорат ва уларнинг замонавий шаклдаги кўринишлари тарқалганда юзага келадиган ҳуқуқий боғлиқлик бўлиб, унинг мазмуни субъектив ҳимоявий ҳуқуқ ва тарқалган маълумотларни рад этиш мажбуриятидан иборат. Ушбу муносабатда ҳимоя механизмлари суд орқали, профилактик чоралар ёки ижтимоий ва касбий муҳитдаги таъсир орқали амалга оширилиши мумкин.

Агар шаъни, қадр-қиммати ва ишчанлик обрўсига дахлдор субъектив фуқаролик ҳуқуқининг бузилганини ҳимоя қилиш регулятив-ҳимоявий ҳуқуқий муносабат доирасида даъво ҳуқуқини амалга оширмасдан ҳам мумкин бўлса, бундай ҳимоя суддан ташқари усуллар орқали амалга оширилади. Аммо кўп ҳолатларда шаъни, қадр-қиммати ва ишчанлик обрўсига дахлдор субъектив фуқаролик ҳуқуқининг бузилганини суд орқали ҳимоя қилиш фақат тегишли процессуал тартиб доирасида шаъни, қадр-қиммати ва ишчанлик обрўсини ҳимоя қилиш бўйича даъво ҳуқуқини амалга ошириш орқали амалга оширилади. Бу ерда аллақачон шаъни, қадр-қиммати ва ишчанлик обрўсини суд орқали ҳимоя қилиш ҳуқуқи амалга оширилади.